

ANTANAS ANDRIJAUSKAS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

INDŲ MINIATIŪRINĖS TAPYBOS SKLAIDA ISLAMIZACIJOS LAIKOTARPIU

Spread of Indian Miniature Painting
During Islamisation Period

SUMMARY

The article considers Indian and Islamic traditions of miniature painting in the territory of Hindustan Peninsula after the Arab Muslim conquest. It analyzes styles of various regional painting schools and their interactions from 16th to 19th century. It concentrates mostly on the inquiry of Moghul court miniature painting tradition and its relations with Persian painting traditions. Also it touches upon Hindu and Jain art tradition in Rajasthan (Rajput miniature painting) and North India highland regions (Guleira and Kangra painting schools).

SANTRAUKA

Straipsnis skirtas Indostano pusiasalio erdvėje po arabų musulmonų užkariaujamųjų žygių ir Šiaurės bei Centrinės Indijos teritorijų okupacijos išsiskleidusių indoislamiškų ir tradicinių hinduistinės miniatiūrinės tapybos tradicijų sąveikos procesams atskleisti. Į tyrimų lauką taipogi įtraukiama minėtų miniatiūros tradicijų savitumą nulėmusių veiksnių analizė, pagrindinių nuo XVI iki XIX a. pirmųjų dešimtmečių Indostano pusiasalio erdvėje vyravusių regioninių mokyklų, jų didžiųjų meistrų stiliaus aptarimas. Daugiausia dėmesio skiriama Mogolų imperatorių rūmų aplinkoje susiformavusiai miniatiūros tradicijai, jos santykių su klasikine persų miniatiūra aiškinimuisi. Vėliau pereinama prie senas indų ir džainų meno tradicijas Radžastane tęsiančių vadinamos „radžputų (*Rajput*) miniatiūros“ ir Šiaurės Indijos kalnuotose regionuose užgimusios Guleiros (*Guleira*) ir Kangros (*Kangra*) mokyklų stilistinių bruožų išryškavimo.

Šios tapybos tradicijos iškilimas siejamas su 1675 m. Basoli valdovo savo rūmuose įkurtomis miniatiūrinės tapybos dirbtuvėmis, kuriose dirbę meistrai skatino daugybės kitų vėlesnių Pendžabo priekalnių regione iškilusių mokyklų

RAKTAŽODŽIAI: indoislamiška tapybos tradicija, Mogolų dailė, radžputų miniatiūra, Kangros mokykla.
KEY WORDS: Indian and Islamic painting tradition, Moghul arts, Rajput miniature paintings, Kangra school.

atsiradimą. Basoli mokykloje išryškėjo savitas miniatiūrinės tapybos stilius, kuriame vaizduojant įvairius indų epų herojus buvo pasitelkiamas stilizuotas linijinis piešinys, subtilūs spalviniai santykiai, apibendrinti herojų vaizdiniai, gausios ornamentinio dekoro detalės. Tipišku šios pakraipos kūriniu galima laikyti garsaus miniatiūrinės tapybos meistro Devidaso vieno XV a. poeto Bhanudatos rankraščiui „Rasamandžara“ apie 1690 m. sukurtą iliustracijų ciklą. Jose vaizduojamos įvairios rūmų gyvenimo scenos. Paveikslams būdingas stiliaus glaustumas, dekoratyvumas, saviti kompoziciniai sprendimai.

Nuo XVII a. vis didesnę svarbą Mogolų miniatiūros mokyklos tradicijoje įgauna rūmų gyvenimo scenų, įvairių ceremonijų, haremo gyvenimą vaizduojantys paveiksliai. Greta vyraujančios polichrominės miniatiūros tradicijos, tikriausiai dėl kinų meno tradicijų poveikio,

skleidžiasi ir monochrominė miniatiūrų tapybos technika, kuomet meistrai pirmiausia juodu tušu nupiešdavo būsimo kūrinio kontūrus, o vėliau pereinavo prie paveikslų detalių konkretizavimo. Mogolų monochrominės miniatiūrų tapybos tradicijai svetimas didiesiems kinų, korėjiečių ir japonų meistrams būdingas tapybos manieros laisvumas ir spontaniškumas. Ir apskritai Rytų Azijos monochrominės tapybos tradicija savo tapybos manieros ir estetinio skonio rafinuoatumu yra neprilygstama. Kitas funkcijas atlikusi miniatiūrų tapyba suprantama šiuo aspektu su turtingomis Rytų Azijos spontaniškos tapybos tradicijomis negalėjo konkuruoti. XVII a. paskutiniaisiais dešimtmečiais Aurangzebo valdymo pabaigoje (1658–1707 m.) Mogolų miniatiūros tradicijoje ryškėja nuosmukio tendencijos, kurios tiesiogiai siejasi su imperijos krize ir politinės dezintegracijos tendencijomis.

KANGROS MOKYKLOS IŠKILIMAS

Šiuo suirutės laikotarpiu daugelis dailininkų, dirbusių Mogolų imperatorių rūmų dirbtuvėse, ieškodami stabilumo pasklido po įvairius kraštus. Ženkli jų dalis atvyko į gretimų Šiaurės Indijos valdovų rūmus, kur įvairiuose *pahāri* („kalnų“) tapybos centruose prasidėjo naujas mogolų ir senųjų indų tapybos tradicijų sąveikos etapas. Tuo suiručių metu tarp daugybės radžputo tapybos mokyklų iškyla Guleiros miniatiūros mokykla, kurioje išryškėję stilistiniai bruožai turėjo stiprų poveikį vėliau išsiskleidusios garsiausios Kangros mokyklos meniniam stiliui. Guleiros kunigaikšt-

tystės valdovas Dalip Singhas buvo aistringas miniatiūrų mylėtojas ir kolekcininkas. Jis savo rūmuose įkūrė didžiules dirbtuves miniatiūros meistrams, kuriose XVIII a. viduryje prasideda įstabaus pakilimo tarpsnis. Tuomet išryškėjo šiai mokyklai būdingi siužetai ir meninės išraiškos elementai. Lyginant su Basoli mokyklos meistrų kūriniiais, Guleiros mokykloje regimas stipresnis potraukis vaizduoti gamtos, sodų motyvus, švelnesnis piešinys, intensyvių raudonų, mėlynų, baltų spalvų santykiai, didesnis muzikalumas, neužpildytų erdvių, smulkaus ornamentinio dekoro elementų po-

mėgis. Miniatiūrose dažnai susiduriame su graškčiais moterų vaizdiniais, kurių veiduose pastebimas šios mokyklos meistras būdingas migdolų formos akių piešinys.

Iš minėtų mokyklų vėliau išsirutuliojusi Kangros slėnyje iškilusi vadinamoji Kangros tapybos mokykla, kuri išsiskleidė atokiuose Šiaurės Indijos Pendžabo priekalnių regionuose. Jau nuo senovės svarbiuose prekybos keliuose įsikūrusi Kangros valstybė buvo vienas svarbiausių Šiaurės Indijos kultūros centrų. Neatsitiktinai šis turtingų indų kultūros ir meno tradicijų prisodrintas regionas tapo vienu svarbiausių vėlyvosios indų miniatiūrų tapybos atgimimo centrų. Pažymėtina, kad garsioji Kangros tapybos mokykla Vakaruose iki XX a. pradžios buvo visiškai nežinoma. Jos „atradimas“ Vakaruose prasidėjo tik po 1910 m., kai didis indų meno tradicijos žinovas, vienas didžiųjų komparatyvistinės menotyros atstovų A. K. Coomaraswamy Alachabade surengė pirmą jos parodą. Pasirodžius pirmosioms šios mokyklos meistras skirtoms publikacijoms su greta pateikta iliustracine medžiaga požiūris į indų miniatiūrinės tapybos raidą pradėjo stipriai keistis. Buvo suvokta, kad jos ištakos ir stilistinių formų įvairovė buvo sudėtingesnės, nei buvo manoma anksčiau. Tuomet įvairių kraštų menotyrininkai pradėjo domėtis šios ir kitų Radžputo tapybos mokyklų laimėjimais, atkreipė dėmesį į jos sąsajas su ankstesnėmis indų tapybos tradicijomis ir specifinius meninio stiliaus bruožus, kuriems būdingas poetiškumas, harmoningi spalvų santykiai, jautrūs tonų atspalviai, galingas emocinis poveikis, linijos

muzikalumas, subtilus ornamentinis vaizdinių sistemą supančių erdvių kaligrafiškas dekoras.

Kangros tapybos mokyklos iškilimas siejamas su meno mecenato valdovo Sansara Čandos valdymo laikais (1775–1825 m.), kai šis valdovas subūrė savo rūmuose daugelį iškiliausių to meto Šiaurės Indijos dailininkų, kurie artimai bendraudami tarpusavyje natūraliai sujungė įvairių tapybos tradicijų laimėjimus. Ši mokykla tapo tuo savitu indų miniatiūrinės tapybos reiškiniu, kuriame susiliejo įvairios Indostano pusiasalio erdvėje gyvavusios ikiislamiškos, per islamizavimą sklidusios persų, Vidurinės Azijos ir Mogolų imperijos indoislamiškos tapybos tradicijos. Vietinių hinduistinių kultūros tradicijų atgimimas šiame regione ir potraukis hinduistiniams estetiniams idealams suteikė šiai įvairių tapybos tradicijų sintezei ypač estetinių ir stilistinių formų požiūriu rafinuotą pavidalą. Kangros mokykloje, lyginant su ankstesnėmis miniatiūrinės tapybos tradicijomis, regimi esminiai žanriniai poslinkiai. Skirtinai nei Mogolų valdovai, kurie pirmiausia rėmė istorinį, mokslinių leidinių iliustravimo ir rūmų diduomenės portretų žanrą, Kangros miniatiūros mokykloje regimas akivaizdus tautinių idealų atgimimas, kuris lėmė išskirtinį dėmesį klasikinės indų literatūros vaizdinių *Mahabharatos*, *Ramajanos*, *Gytagovindos*, *Šakuntalos* vaizdinių iliustravimui. Itin populiarius čia tampa Krišnos ir Radhi meilės šlovinantys motyvai.

Kangros mokyklos meistrai, naujame meninės sintezės lygmenyje išnaudodami poetinio meno ir muzikalios lanksčios linijos teikiamas galimybes, plėtojo anks-

tesnes tautines indų miniatiūrinės tapybos tradicijas. Iš čia plaukia šios mokyklos meistrų kūriniams būdingas ypatingas poetiškumas ir formos muzikalumas, dėmesys tradiciniams indų epų ir legendų siužetams, kasdienio žmogaus gyvenimo problemoms, ypatingas formos glaustumas ir dekoratyvumas, minkštas linijinis piešinys, subtilūs spalvų deriniai. Kangros miniatiūrų tapytojai prioritetą teikia vertikalaus stačiakampio formatui, į kurį dažniausiai įpiešdavo ovalinės formos vaizduojamąją miniatiūros dalį, už kurios rėmų būdavo įvairūs gėlių dekoru kaligrafiškai atlikti audiniai. Juos į stačiakampį dažniausiai įrėmindavo auksinės spalvos linijos. Didžiausias miniatiūros kūrėjo dėmesys buvo sutelkiamas į centrinę ovalo formos erdvę, kurioje dažniausiai būdavo vaizduojami keli pagrindiniai herojai gamtos fone. Neretai į meninių vaizdinių sistemą patekdavo gyvūnai, paukščiai, gėlės. Platus sąlygiškai traktuojamų plokštuminiu pavidalu perteikiamų gamtos, peizažo elementų įjungimas į meninių vaizdinių sistemą – vienas būdingiausių skiriamųjų šios mokyklos meistrų kūrybos bruožų.

Kangros mokyklai priklausė trys didieji brandaus tarpsnio radžputų tapybos meistrai – Manakas, Ramlalas ir Mola Ramas. Jų kūriniuose savitai susilieja ankstesnės indų, islamizuotos Mogolų ir netgi Vakarų dailės stiliaus elementai. Tačiau vis dėlto šios mokyklos stiliuje ir meninių vaizdinių sistemose akivaizdžiai vyrauja tradicinė tautinės indiškiosios tapybos linija, kurios savitumas ne tik atsiskleidžia anksčiau minėtuose stiliaus bruožuose ir meninės iš-

raiškos priemonėse, tačiau pirmiausia moteriškojo *šakti* principo iškėlime, kuris matomas įstabaus grožio Kangros mokyklos meistrų moteriškuose apibendrinto stiliaus vaizdiniuose.

Beje, miniatiūros iliustruoja ne tik poetinius, tačiau ir simbolinę vaizdinių kalbą „ragos“ žanro muzikinius kūrinius. Ši pakraipa ypatingą populiarumą įgauna įvairiuose *rāgamāla* žanro kūriniuose, kuriuose didžiulės miniatiūrų tapybos kūrinių serijos perteikia įvairių metų laikų, paskirų mėnesių emocines sąsajas su konkrečiomis muzikos temomis. Čia išskirtine tampa jau nuo vedų ir upanišadų laikų išryškinama *sinestezinė* problematika, kadangi miniatiūrose vyraujančios vaizdinių sistemos tiesiogiai siejasi ne tik su metų laikų ar mėnesių kaita, tačiau svarbiausia – su muzikos garsų pasauliu ir emociniais atlikėjo bei suvokėjo išgyvenimais. Tapytojas ieško tokių vizualinių meninės išraiškos priemonių, kurios, nesibraudamos į kito laikinio meno stichiją, išryškina vaizdinių, linijų, spalvų, formų muzikalumą. Todėl šios miniatiūrinės tapybos tradicijos kūriniuose, greta linijinio piešinio, kaligrafiškų linijų audinio ir arabeskinių, geometrinių formų dekoratyvumo, labiausiai suvokėją žavi emocionaliai skambančios spalvos.

Įvairių indų miniatiūros mokyklų saulėlydį paspartino Irano valdovo Nadir Šaho, afganų, marathų, britų ekspansija ir sparčiai plintanti Indostano pusiasalio kolonizacija. Po mūsų ties Plassei (1757 m.) ir Buksaro (1764 m.) britų kolonizatoriai pratęsė unikalaus indoislamiškos miniatiūros tradicijos kultūrinio paveldo niokojimą.

IŠVADOS

Arabų musulmonų užkariautojų įsiveržimas į Šiaurės ir centrinės Indostano pusiasalio teritorijas ir naujos atvykėlių islamo religijos, estetikos ir meno tradicijų sklaida stipriai paveikė tolesnę islamizacijos laikotarpio indų tapybos raidą. Dėl islamo religijai ir estetikai būdingų draudimų vaizduoti gyvus padarus miniatiūros mene ryškėjo dekoratyvinės tendencijos, ornamentinis struktūriškumas, stilizuotame dekore įsivyravo gėlių ir geometrinės struktūros, suklestėjo islamiškoji kaligrafija, knyginės miniatiūros menas. Tolesnė indų miniatiūrų tapybos mokyklų raida tiesiogiai siejosi su islamiškojo substrato įtakos augimu ir naujų stilistinių formų, kurioms taipogi būdingas dekoratyvus ornamentalumas įsivyravimu.

Naujos islamizuotos estetikos tendencijos išsiskleidė Mogolų epochos kaligrafijoje ir miniatiūrų tapyboje. Nors šiose sinkretiškose meno formose su indų estetikos ir meno tradicijomis savitai susiliejo indų, persų, arabų, afganistaniečių ir kitos meno tradicijos, tačiau tai jau iš esmės naujas *indoislamiškos* estetikos ir

meno reiškiny su islamo kultūroms būdingu koloritu. Tačiau lygiagrečiai vyraujančiai mogolų miniatiūros tradicijai nepriklausomybę nuo imperijos centro išsaugojusiam Radžastane iškilo įvairios vadinamos „radžputų miniatiūros“ mokyklos, o kalnuotose šiaurės Indijos regionuose užgimė kitos (Guleiros, Kangros) miniatiūrų tapybos tradicijos. Pastaruosiuose buvo toliau plėtojamose ankščiau šiuose regionuose gyvavusios indų ir džainų miniatiūrinės tapybos tradicijos. Visų šių pasižyminčių skirtingomis ištaikomomis ir savitų stilistinių bruožų visuma mokyklų vienalaikis gyvavimas, konkurencija ir tarpusavio įtakos atspindi islamiškojo periodo Indostano pusiasalio meninio gyvenimo įvairovę. Visų minėtų islamizacijos laikotarpio indų miniatiūrinės tapybos mokyklų stilių savitumas lyginant su persų ir Vakarų miniatiūros mokyklomis pirmiausia *atsiskleidžia jų itin glaudžiose sąsajose su konkrečios epochos pagrindinėmis kultūros raidos tendencijomis, didesne regioninių formų įvairove, ryškesniu semiotiškumu, akivaizdesniu mitologijos ir religijos poveikiu tapybos raidai.*